

Forensisch psychiatrische aspecten en de 'state of the art' van Pro Justitia rapportage

Oei, T.I.

Published in:
Strafblad

Publication date:
2005

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Oei, T. I. (2005). Forensisch psychiatrische aspecten en de 'state of the art' van Pro Justitia rapportage. *Strafblad*, 3(5), 465-487.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Toen riep Freud, terwijl hij me bleef observeren alsof hij met heel zijn wezen bezig was met de situering van mijn psychologische werkelijkheid, uit tegen Stefan Zweig (bekend Oostenrijks schrijver, T.O.): 'Ik heb nog nooit zo'n volmaakt prototype van een Spanjaard gezien. Wat een fanaticus!' (Uit: *Mijn leven als genie*, Salvador Dalí, p. 38 Uitgeverij Atlas Amsterdam/Antwerpen, 2004)

Forensisch psychiatrische aspecten en de 'state of the art' van Pro Justitia rapportage*

*T.I.Oei***

1. Inleiding

1.1 Tot niet zo lang (een decade) geleden gold dat de psychiatrie voor zover zij ten behoeve van de rechtspleging werd beoefend in het rapporteren over de toerekeningsvatbaarheidsvraag haar enige en eigenlijke reden van bestaan had. De zorgverlening in de penitentiaire inrichtingen werd niet tot haar 'core business' gerekend. Dit is intussen al weer achterhaald, nu met verschillende Justitiële rapporten evenals wetenschappelijke vorderingen ter zake ook de directe zorg aan de gedetineerden als belangrijk onderdeel van haar werkveld wordt beschouwd.¹ Zo belangrijk, dat de combinatie van de verantwoordelijkheid voor zorg en die voor rapportage in een en dezelfde functionaris (de justitiële forensisch psychiater, jfp) nogal eens voor problemen zorgt en de jfp zich regelmatig de vraag moet stellen, in welke hoedanigheid hij² thans werkzaam is, als rapporterend psychiater of als zorgverlener?³ Problemen die hiermee samenhangen zijn erg interessant, maar vormen niet de reden voor deze publicatie.

1.2 In deze bijdrage⁴ gaat het (mede op verzoek van de redactie) over het werk van de jfp als Pro Justitiarapporteur enerzijds (geen onderdeel van zijn justitiële taak) en briefrapporteur als jfp anderzijds (voor de adviezen aan de rechterlijke macht en de officier), en ook over wat de forensische psychiatrie in dit opzicht te bieden heeft. Verder: vragen over de onafhankelijkheid van forensisch psychiatrisch onderzoek en de plaats van het Pieter Baan Centrum (PBC) hierin. Onder andere spelen daarbij rapportages omtrent al of niet beken(nen)de verdachten van ernstige delicten, die de rechtsorde schokken, een rol van betekenis. Er treden nogal eens politieke

¹ Zie ook B.H. Bulten & T.I. Oei, The subjective and normative care requirements of prison inmates. Submitted; zie ook *Rapportage van de werkgroep Forensische Zorg*, Justitie/VWS, 1996, en latere IBO rapporten, alsmede nota van de Commissie Kosto, alle van het Ministerie van Justitie. Overigens is deze tendens ook in het buitenland zichtbaar. Vergelijk J.R. Rappeport, The Present and Future of Forensic Psychiatry. *J Am Acad Psychiatry Law* 2005, 33, p. 263-264.

² Overal waar 'hij' of 'hem' staat dient ook 'zij' of 'haar' te worden gelezen.

³ Belangrijk is dat de zorg geschiedt in dienst van de FPD en dat rapportages in beginsel geschieden in eigen tijd. Het genoemde spanningsveld is er soms wel. Overigens is de combinatie van zorg en rapportage voor de jfp altijd al een primaire procestaak geweest.

⁴ Aangezien deze bijdrage door een psychiater is geschreven, is weinig of geen aandacht gegeven aan de forensisch psychologische aspecten van het onderwerp.

verwikkelingen op, zij het in de aanloop van dergelijke rapportages, dan wel als gevolg hiervan. Daarbij speelt dan de vraag of er voldoende veiligheid in de samenleving kan worden verzekerd en welke rol daarbij wordt verwacht van de overheid en de burger. Het gaat er mij om, te bezien of de psychiater als gedragskundige professional ten behoeve van de rechtbank een eigen specifieke verantwoordelijkheid heeft die bevruchtend kan werken voor het strafproces.⁵ Mijn bijdrage beoogt een antwoord op deze vraag te geven.

1.3 Allereerst ga ik in op de eigenstandige activiteit als rapporteur, vervolgens op de vragen die bestaan ten aanzien van een onafhankelijk rapporterend instituut als het PBC en verder ook op de rol van de jfp in het netwerk van rechtspleging, overheid, politiek, burger, en individu. Ik eindig met een slotbeschouwing over de prioriteiten die de forensisch psychiater in dienst van Vrouwe Justitia dient te stellen en hoe die het beste te realiseren zijn te midden van allerlei beleidsveranderingen bij de overheid en wetenschappelijke ontwikkelingen in het vakgebied van de forensische psychiatrie. Alvorens ik daartoe overga, zal ik eerst een kort overzicht geven van bezwaren van intellectuele en emotionele aard die verdachten kunnen koesteren tegen gedragsdeskundig onderzoek door psychiater en psycholoog, terwijl die bezwaren natuurlijk ook, al of niet bewust, bij rapporteurs en wetenschappers zelf kunnen optreden.⁶

2. Weerstanden tegen het onderzoek Pro Justitia door gedragsdeskundigen

2.1 Bezwaren tegen gesprekken met of het doen van mededelingen aan gedragsdeskundigen kunnen van intellectuele origine zijn.

A. Psychiatrie (en medische psychologie) is een vaag vak en een vage deskundigheid. Vaak berust een dergelijke overtuiging op vooroordelen. Deskundigen hebben geleerd om op signalen of verschijnselen te letten, die door een leek doorgaans niet worden opgemerkt. De wijdlopgheid van wie een zware hersenschudding heeft, valt de deskundige al snel op, terwijl de leek zou denken: er zijn toch zoveel mensen lang van stof? Als iemand niet meer naar school gaat, omdat hij zich achtervolgd waant door de leraar, of bestraald wordt door apparaten, dan kan een leek dat ook waarnemen. Dat alles is niet vaag. Maar men kan tegenwerpen, dat deze verschijnselen toch niet te meten zijn? Toch is die constatering niet geheel waar. Er zijn wel degelijk psychische verschijnselen te meten. Dat behoort tot het gebied van de psychometrie. Ook het waarneembare gedrag van mensen is goed in maat en getal uit te drukken.

B. Mededelingen van de verdachte kunnen worden meegenomen in de uiteindelijke diagnostische overwegingen. Men kan niettemin tegenwerpen, dat dat toch maar mededelingen zijn. 'En al worden de dokters niet voorgelogen, het is toch allemaal maar subjectief wat de verdachte vertelt, en dan zijn de wetenschappen, die over zulke subjectieve belevenissen gaan ook subjectief en niet objectief, dus geen echte

⁵ Zie T.I. Oei, *De psychiater en het strafproces*, 1995, oratie Tilburg, Arnhem: Gouda Quint bv 1995, waarin ik de psychiater voor het gerecht soms aan de verleiding zie bezwijken om toch de rol van Don Quichotte te gaan vervullen.

⁶ De tekst is ontleend aan P.C. Kuiper, *Nieuwe Hoofdsom der Psychiatrie*, Den Haag: Sdu Uitgeverij, 1994, p. 2 e.v. De onderdelen 2.1 t/m 2.4 zijn niet noodzakelijk om het betoog van de bijdrage goed te kunnen volgen. Zij dienen als inleiding voor en verdere doordenking van de student en/of de ongeïnformeerde lezer.

wetenschappen.’ Dit berust op een misverstand. Het begrip subjectief heeft twee betekenissen: subjectief A, door een subject beleefd, en subjectief B, het tegengestelde van objectief.

C.De relatie tussen subject en object als tussen degene die beleefd en hetgeen beleefd wordt is intentioneel van aard. Wanneer ik zeg: ‘ik zie een vuurtoren’, dan ben ik het belevende subject, de vuurtoren het object en de vorm van intentionaliteit is in dit geval het waarnemen, - wanneer het subject een vuurtoren ziet die er is. Ziet hij iets dat er niet is, dan is de vorm van intentionaliteit hallucineren.

D.Het «ik» is uniek, met een eigen levensverhaal, dat ophoudt, wanneer dat ik sterft. Dit ik - als levend subject - denkt, voelt, beleefd, handelt, neemt beslissingen, voelt zich vrij of gedreven, leeft in vrede of onvrede met zichzelf, - kortom is subjectief.

E.Wat betekent dan objectief, als tegengestelde van subjectief? Wanneer we met iemand aan het wandelen zijn en die persoon wordt getroffen door een klodder vogelpoep, wat wij kunnen bevestigen, dan is die gebeurtenis een objectief waarneembaar feit geworden. Objectief betekent dan: waarneembaar voor wie het waarnemen wil. Zou de vogelpoep in de ogen zijn terechtgekomen, dan zou er een blindheid optreden, het vallen van de poep ‘werkt’. De werkelijkheid is wat werkt. Dit houdt in dat men op grond van een geldige theorie de gevolgen van zijn acties kan voorspellen. Niet alleen feiten, maar ook theorieën, zijn objectief. Een systeem van objectieve theorieën, noemen we objectieve wetenschap. Hiermee wordt bedoeld dat we die theorieën kunnen bewijzen.⁷ Objectief als tegengestelde van subjectief, dat is mogelijk wanneer we zien dat degene met wie we de wandeling uitvoerden door de opgelopen blindheid in paniek raakt, angstig om hulp schreeuwt en daarbij al rennend tegen een boom aanbotst en jammerend neervalt. Als hem wordt gevraagd, waarom hij in paniek raakte, vertelt hij dat hij met overtuiging dacht, dat het met hem was afgelopen en hij dood zou gaan. Hoewel dit laatste niet objectief kon worden waargenomen, was de angst voor de dood wel een feit. Het is subjectief beleven (zie onder subjectief A), behorend bij het subject, doch deze tot het subject behorende belevenissen, kunnen objectief worden waargenomen. Immers de wandelaar kon het ons vertellen, hij was in paniek geraakt, zette het op een angstig rennen, terwijl hij om hulp schreeuwde. Zijn gedrag kon worden nagetrokken. Waarom deed hij dat? Omdat hij dacht dat het met hem was afgelopen en dat hij dood zou gaan. Beleven en gedrag behoren bij elkaar, het één kan waargenomen worden, het ander verteld worden en dat vertellen wordt weer waargenomen. ‘Maar’, zo kan men tegenwerpen, ‘de man kan ons een verhaal vertellen bijvoorbeeld om interessant te doen.’ Zeker, maar dan is dat fenomeen ‘een verhaal vertellen om interessant te doen’, ook weer een gegeven dat we waarnemen, onderzoeken en bestuderen kunnen. Belevenissen en gedragingen kunnen waargenomen worden; men kan hypothesen maken om deze

⁷ De meeste theorieën zijn (nog) niet te bewijzen, bijvoorbeeld de psychoanalytische theorie. Dit heeft vooral te maken met de inductieve aanpak, door het via praktijkgegevens komen tot een al of niet bevestiging van de theorie. Er is nog te weinig deductieve analyse, om te spreken van een empirisch bewijsbare theorie. De meeste theorieën zijn overigens moeilijk te bewijzen, hoogstens meer of minder aannemelijk te maken op grond van de objectieve werkelijkheid. Een ander probleem is dat ‘objectieve werkelijkheid’ voor vele wetenschappers geen aanvaardbaar reëel uitgangspunt is. Vergelijk P. Fonagy & M. Target, *Psychoanalytic Theories*. New York: Brunner-Routledge, 2003, p. 283 e.v.; R. Audi (ed.), *The Cambridge dictionary of philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, second edition, p. 700 e.v. en Hans-Georg Gadamer in: S. Brown, D. Collinson & R. Wilkinson, *Biographical Dictionary of Twentieth-Century Philosophers*, New York: Routledge, 2002, p. 261 e.v.

waarnemingen te verklaren, deze hypothesen trachten te toetsen en zo te komen tot een objectieve wetenschap omtrent subjectieve verschijnselen.⁸

2.2 Emotionele bezwaren van verdachten tegen een gedragsdeskundig onderzoek. Doorgaans zijn de theoretische misvattingen, die aan het juiste begrip van de medische psychologie en psychiatrie in de weg staan, alleen maar de verpakking van emotionele weerstanden. Voorbeelden zijn: de angst voor de psychiatrie die mede wordt bepaald door de angst voor de psychiater. Deze angsten zijn breed onder de bevolking aanwezig, zowel onder het *linkse*, als onder het *rechtse* gehoor. ‘Vreselijk, een psychiater onder mijn gehoor’, riep een conservatieve spreker uit, toen hij bemerkte dat een collega-psychiater naar hem kwam luisteren. Een socialistische politicus, die een ietwat agressief vrije, allerm minst geremde indruk maakte, merkte op, sympathiek pogend zo eerlijk mogelijk te zijn: ‘Ik vind u een aardige man als ik u op de tv zie, maar nu heb ik aldoor zitten denken: zou hij me eigenlijk niet gek vinden?’ De angst gek gevonden te worden komt veel voor en is dikwijls heel heftig, vaak overdekt door opzettelijk gek doen. Wanneer ze je dan gek vinden, heb je het tenminste zelf gedaan, het is je niet overkomen. Kennelijk zijn we bang dat alles wat er in ons innerlijk omgaat, ontdekt wordt. Wat we dan doen is vluchten of vechten (‘flight or fight’), de strijd aanbinden of ervandoor gaan: niets van de psychiater willen weten of schelden op die vage psychiatrie of die gekke psychiaters. Deze angsten komen ook voor bij psychiaters en bij psychologen zelf: ze vluchten in eindeloze methodologische ruminaties. Dat wil zeggen, ze houden zich ermee bezig hoe je kunt bewijzen dat bepaalde psychologische inzichten niet waar zijn, zonder zich op de hoogte te stellen van wat er in hun medemensen omgaat. Of ze prediken dat men alleen maar het *gedrag* van mensen kan bestuderen, waarmee wel niet geloofwaardig is dat er iets in mensen omgaat, maar wel gesuggereerd wordt dat men daar niets wetenschappelijks mee kan aanvangen.

2.3 Maar waar willen we dan van verschoond blijven? Wat zou er door anderen in ons ontdekt kunnen worden? Denken we daarover na, dan komen wij tot een merkwaardig antwoord. We schamen ons juist over datgene wat voor ons allen gewoon is, maar wat daarom nog niet gemeen, laag en verachtelijk hoeft te zijn. ‘Stel je voor dat ze het eens ontdekken?’, zeggen we tegen onszelf. We zijn bang dat onze jaloezie, onze grootheidsfantasieën, onze agressieve en sadistische gedachten ontdekt worden, dat we betrappt worden op masturbatie, seksuele fantasieën, op neigingen die we voor pervers houden, en over al deze verborgen fantasieën voelen we ons niet minder beschaamd en schuldig dan over onze daden. We zijn vooral bang voor belevenissen die samenhangen met ons driftleven. Maar ook zijn we bang voor onze gevoelens en voor het verlies van zekerheden. Onder meer dat we tegenstrijdige gevoelens kunnen hebben van aantrekking en afstoting.

⁸ Theorieën proberen een plausibel verband te leggen tussen de (zo objectief mogelijk, maar toch min of meer subjectief) waargenomen gedragingen en (de min of meer subjectief) gerapporteerde belevenissen. Psychiatrie lijkt wellicht metafysisch in de zin van subjectief, niet waarneembaar. Maar de psychiatrie is wel degelijk een empirische wetenschap, gebaseerd op waarnemingen. Het onderscheid bijvoorbeeld tussen gevoelens en bewuste gevoelens is van belang. Ik voel me somber, terwijl ik een blij gezicht trek. De onderzoeker kan zonder mijn verhaal dat verschil moeilijk objectiveren met zijn vragenlijsten. Een interview blijft daarom/-voor noodzakelijk. Vergelijk H. Hastedt, *Gefühle*. Stuttgart: Philipp Reclam jun. 2005, p. 11 e.v.

2.4 Er is moed voor nodig ons de vraag te stellen of bepaalde principes geen vooroordelen zijn. Het gevoel van eigenwaarde ontnemen aan de moed ons open te stellen, aan de durf zo onbevangen mogelijk te zijn, is een minder gevaarlijke vorm van narcisme, dan zo ingenomen te zijn met onbewezen veronderstellingen en principes, die ons misschien wel beschermen, maar ook onze bewegingsmogelijkheden beperken, zoals een schild een schildpad.

Op de jongerenzender MTV bijvoorbeeld werden op de vroege avond in een documentaire over het-uit-de-kast-komen van adolescente homoseksuelen de wederwaardigheden getoond van deze adolescenten, hun ouders en hun familieleden. Hun angsten voor afwijzing, sociale uitbanning en teleurgang, worden door de camera levensecht vastgelegd. Ook thans komen dat soort angsten voor. Maar wat verder in de documentaire ter sprake komt is de ervaring van zo'n homoseksuele adolescent, met de inhumane, onwrikbare attitude van zijn familie die de Mormoonse levensovertuiging had. Hem werd door de ouders onder dreiging van sociale uitsluiting een aversieve shocktherapie opgedrongen, waarbij onder meer door elektroden aan het lichaam, inclusief de genitaliën, elektrische signalen worden afgevuurd. Een dergelijke behandeling wordt terecht, mede door de emancipatie van de *gay-movement*, als omstreden en door behandelaars die geen probleem hebben met het verschijnsel homoseksualiteit, als obsoleet beschouwd. Zo'n behandeling die niet of niet geheel werd gedragen door het individu zelf, maar wel als sociaal opgedrongen werd ervaren, is vaak zeer traumatiserend.⁹

2.5 Het is gezien het bovengenoemde begrijpelijk als de verdachte argwanend is jegens gedragsdeskundigen die hem op verzoek van de rechter of Justitie onderzoeken. Als we het dus hebben over de angst bij verdachten voor een Pro Justitiarapportage door psychiater¹⁰ en psycholoog, komt vervolgens de vraag boven, of de rapporteur Pro Justitia dan ook onafhankelijk kan werken en oordelen, en ook hoe professioneel hij is. In hoeverre is de rapporteur toch niet een beetje de verlengde arm van Justitie¹¹ of van de advocaat, of van normen in de maatschappij, die juist heden ten dage sterk benadrukt worden? Dit thema wordt in de volgende paragraaf, zij het beknopt, behandeld.

3. De rapporteur Pro Justitia en diens positie als FPD-briefrapporteur

3.1 De rapporteur Pro Justitia (kortweg rapporteur) is degene die via bemiddeling van de forensisch psychiatrische dienst (FPD) de opdracht krijgt van de rechter-commissaris (rc) (art. 196 en 227 lid 1 Sv) of de officier (art. 151 lid 1 Sv), dan wel de rechtbank (art. 316 en 317 Sv) al of niet op verzoek van de verdachte (art. 151, 196 en 227 Sv) om een onderzoek in te stellen naar de geestelijke toestand van de verdachte in relatie tot het delict in kwestie.¹² Vaak betreft het een ernstig delict waarvoor een terbeschikkingstelling kan worden opgelegd. Dat wil zeggen een delict waar minimaal vier jaar gevangenisstraf

⁹ Uitzending *MTV*, 6-08-2005.

¹⁰ Angst voor de consequentie: als hij mij gek vindt, komt tbs in zicht.

¹¹ Vooral omdat het 'Pro Justitia' is! De dokter moet zijn geheim schenden.

¹² Zie onder meer T.I. Oei, *Proces*, 1996, 6, p. 133-135; idem 1997, 9, p. 163-165; idem 1998, 9-10, p. 150-152; idem 1999,3-4, p. 62-63; idem 2000, 1-2, p. 25-26; idem 2001,7-8, p. 118-120.

voor staat. De FPD kan door het allereerste adviesgesprek door de FPD-psychiater via brieffrapport¹³ of consultbrief het advies aan de rc meegeven om geen, dan wel een enkelvoudig (psychiatrisch of psychologisch), of een dubbelrapportage (psychiatrisch én psychologisch)/tripel rapportage(dubbelrapportage met milieurapportage) te doen plaatsvinden, in ambulante of klinische zin, al of niet in het PBC. Dit laatste is van groot belang voor zowel verdachte als justitie. Het Pieter Baan Centrum garandeert een zevenweekse observatie bij daartoe geïndiceerde verdachten, zoals verdachten van ernstige delicten die de rechtsorde en de publieke opinie hebben geschokt: meervoudige levensdelicten, recidives van levensdelicten, gecombineerde geweld- en seksuele delicten, weigerende en/of ontkennende verdachten van ernstige delicten, politiek zeer omstreden levensdelicten (politieke moord, terroristische delicten).

3.2 De wijze waarop en de mate waarin een rapportage de nodige tijd en intensiteit van observatie behoeft, is altijd individueel bepaald. Daarnaast dienen er voor elke rapportage matchingscriteria te bestaan, zowel bij onderzoekers als bij de bepaling van plaats en tijd. Het is bijvoorbeeld maar de vraag of verdachten kunnen worden onderzocht daar waar er voldoende rust en gelegenheid is. In een huis van Bewaring of gevangenis is onderzoek vaak aan de orde, maar daar dient rekening te worden gehouden met vaste insluitijden, luchten van gedetineerden, bezoek van familie en dergelijke. Ook ligt het voor de hand dat de rapporteurs hun onafhankelijkheid jegens de onderzochte dienen te beschermen. Er zijn specialisten op ieder gebied (bijvoorbeeld op het gebied van kinderdoding, meervoudige moord), maar het kan voorkomen dat er juist voor die ene zaak die ene specialist niet wordt aangewezen, aangezien die er persoonlijk (bijvoorbeeld vanwege vakantie) of professioneel belang bij kan hebben om zulks al of niet te doen.

3.3 De procedure zoals die in het PBC wordt gehanteerd is een specifieke. Uitgebreide voorzorg is noodzakelijk teneinde een dergelijke kostbare procedure (minimaal het tienvoudige van een ambulante) ook te kunnen onderbouwen. Daarom is er in beginsel op elke FPD een werkgroep (in Rotterdam strafrechtelijk onderzoek rapportage, sor geheten) bestaande uit psycholoog, psychiater, jurist en eventueel pp-er (psycholoog of psychiater-procesbegeleider) die adviezen geeft over de noodzaak om een consultbrief aan de officier of rc te verstrekken over de psychische toestand van de justitiabele, en of er nader rapportage pro Justitia dient plaats te vinden.¹⁴ In Rotterdam is het aantal consultbrieven door deze procedure aanzienlijk gereduceerd (met minimaal factor vier), vergeleken met vijf jaar geleden. Dit heeft ondermeer te maken met het feit dat de consultbrief procedure als primaire procestaak van de justitiële forensisch psychiater thans veel meer op indicatie door de sor wordt gesteld dan voorheen. Daardoor kunnen er meer rapportage voorbereidende danwel – begeleidende werkzaamheden, zoals supervisie aan kandidaat rapporteurs, worden uitgevoerd, - omdat de FPD-gedragsdeskundigen er tijd voor beschikbaar hebben. Het is namelijk lang niet altijd

¹³ De term brieffrapport wordt niet meer door de FPD gebruikt, maar is nog wel in zwang bij diverse juridische instanties. Ook worden de volgende termen gehanteerd: voorgeleidingsconsult, trajectconsult of tussenadvies.

¹⁴ Niet op alle FPD's gebeurt dit volgens deze werkwijze. In het hofressort Leeuwarden bijvoorbeeld is er een overleg tussen hoofd van dienst van de FPD met de officier of de rc ter bepaling van een eventuele Pro Justitiarapportage.

noodzakelijk om voor iedere vraag van de officier of rc een consultbrief te doen opstellen. Ook een mondeling of telefonisch consult kan helpen.

3.4 De indicaties voor een consultbrief zijn:

- a. Verdinking op een ernstig psychiatrisch ziektebeeld, zodat middels oriënterend psychiatrisch onderzoek, meestal kort na het tenlastegelegde en bij eventuele in verzekeringstelling (art. 57 Sv) dan wel in hechtenisneming (art. 63 en 65 Sv), een toestandsbeeld wordt vastgelegd, kan van groot nut zijn voor de verdere Pro Justitia rapportage;
- b. Inschatten van het tenlastegelegde én inschatten van de ontkennende en/of tegenover het onderzoek weigerachtige verdachten om te bezien of rapportage haalbaar is, dan wel in een zwaardere variant moet worden uitgevoerd;
- c. Indicering voor het PBC, met adequate argumentatie, vooral wanneer de onderzochte het onderzoek in het PBC niet wenst te ondergaan;
- d. Indicering voor een ambulante tripelrapportage, met name of de onderzochte toestemming geeft voor hetero-anamnestiche informatie-inwinning, zo er bronnen zijn;
- e. Indicering voor klinische rapportage in een FPA of APZ, vooral aangewezen wanneer voor de diagnostiek observatie gewenst is;
- f. Bij jeugd, indicering voor intramurale rapportage;
- g. En tot slot, wanneer rapportage niet zinnig lijkt een consultbrief met een oriënterend psychiatrisch onderzoek om deze afwijzing van een rapportageverzoek goed beargumenteerd af te handelen.

3.5 Uit de gegevens van het proces-verbaal en de verdere justitiële documentatie blijkt vaak ook al, of voor ambulante rapportage zonder meer kan worden bemiddeld door de FPD (ernst van het strafbare feit dat ten laste is gelegd, maar ook of er een psychiatrisch verleden is). Die beschikt over een lijst van goed getrainde en ervaren psychiaters en psychologen rapporteurs Pro Justitia. Met hen is door de jaren heen een goede werrelatie en professionele standaard ontwikkeld. Supervisie en intervisie van rapporteurs vormen een vaste activiteit van de FPD.

De positie van de rapporteur Pro Justitia is thans duidelijker en helderder ingebed in het werk van de FPD dan voorheen.¹⁵ Ook is de rapporteur meer betrokken bij de dagelijkse gang van zaken op de FPD. Men kent elkaar meer op het persoonlijke vlak (bijvoorbeeld aankomende zwangerschapsverlof van de rapporteur), er is gelegenheid om tussentijds zaken door te spreken met het hoofd van dienst dan wel collega's gedragsdeskundigen en juristen, de toegankelijkheid voor onderwijs en onderzoek op de FPD is verbeterd: een specifieke bibliotheek is beschikbaar. De gedragsdeskundigen van de FPD hebben de gelegenheid om zich bij en na te scholen. De FPD verstrekt landelijk (deels in samenwerking met de Stichting Pro Justitia) regelmatig bijblijfcursussen over rapportage, zorg in detentie en theoretische aspecten van de forensische psychiatrie en psychologie. In Rotterdam bijvoorbeeld is er een vaste link met universitaire activiteiten, maar ook

¹⁵ De financiële tegemoetkomingen voor de psychiater rapporteur (thans €81,23 per uur) zijn iets opgetrokken, vergeleken met vijf jaar geleden, al is het honorarium voor een psychiater in de algemene gezondheidszorg intussen opgeklimmen van €120 vrije praktijk tot €175 per uur in de interim-sector. Aandacht voor een adequate honorering van de jfp bij de overheid is dus op zijn plaats, aangezien het aantal vacatures bij de overheid deels wordt bepaald door het verschil in honorering tussen overheid en particuliere sector. Dit laat onverlet dat de werkzaamheden van de jfp boeiend zijn.

landelijk worden de FPD gedragsdeskundigen en sinds kort ook de PBC collega's vaker betrokken bij universitaire onderzoeksactiviteiten (onder andere Universiteiten van Utrecht en Tilburg).

4. De inzet en onafhankelijkheid van de rapporteur

4.1 Het onderzoekswerk met ernstig gestoorde delictplegers is een emotioneel en intellectueel zware arbeid, die van de rapporteur in kwestie veel professionaliteit vergt. Als voorbeeld gelden de verdieping in de risicotaxatie-instrumenten, zoals de HCR-20, HKT-30 en de PCL®, en andere persoonlijkheidstests zoals de Rorschach en dergelijke.¹⁶ De rapporteur in kwestie dient onderlegd te zijn voor de ondervragingen door rechter en verdediging in de rechtszaal, wanneer hij als getuige-deskundige wordt opgeroepen. Het aannemen van een opdracht Pro Justitia veronderstelt de principiële bereidheid om zich te verantwoorden voor rechter en samenleving waar dat van hem gevergd wordt. In gevallen van ernstige misdrijven die de rechtsorde schokken, en waarbij iedere rechtgeaarde burger zich in meer of mindere mate bij betrokken voelt, is dit temeer van belang. Het lijkt me derhalve heel begrijpelijk als er een getuige-deskundigenverhoor plaatsvindt in dit soort situaties. En mocht de psychiater onverhoopt niet kunnen verschijnen, dan is de aanwezigheid van een vervangend psychiater wel zo correct, al is de rechterlijke opdracht aan de rapporteur persoonlijk. Toch kan de rechter, de officier of de verdediging behoefte hebben aan informatie die hij ter zitting van de (of een) psychiater heeft.¹⁷

4.2 De justitiële forensische rapporteur¹⁸ is een gedragsdeskundige die in (vaste) dienst van Justitie rapporteert ten behoeve van de eerlijke rechtspleging. De onafhankelijkheid van de rapporteur is daarmee gegeven.¹⁹ Indien hij via FPD of in dienst van PBC rapporteert, zal hij dat in principe altijd als onafhankelijke functionaris doen. Hij kan zo'n verzoek tot rapportage van de rechter accepteren, dan wel weigeren.²⁰ Persoonlijke belangen (bijvoorbeeld indien de verdachte een kennis, vriend of familielid is) kunnen een rapportage ter zake in de weg staan. Wanneer de verdachte zelf bezwaren heeft tegen rapportage, of zelfs weigert zich te laten onderzoeken, dan is dat voor de rapporteur in

¹⁶ Zie over risicotaxatie T.I. Oei & M.S. Groenhuijsen (red.), *Actuele ontwikkelingen in de forensische psychiatrie*, 2003, Deventer: Kluwer, p. 229-319.

¹⁷ Zie ook A.A. Franken, De verdediging en het gedragskundig onderzoek. *DD* 2005, 41, p. 606 e.v., waarin terecht een heldere presentatie van de getuige-deskundige wordt verwacht in de rechtszaal.

¹⁸ Hiermee bedoel ik de rapporteur (psychiater, psycholoog) die in (vaste) dienst van het PBC, of als freelancer rapporteert. Als de FPD psychiater (of – psycholoog) – al of niet voor het PBC – rapporteert, doet hij dat doorgaans als freelancer (dus in eigen tijd).

¹⁹ Onafhankelijkheid is pas gegeven bij een eerlijke rechtspleging. Zie bijv. nazi-Duitsland. Onafhankelijkheid vanuit de beroepshouding; zie Richtlijnen KNMG ter zake. Pro Justitia rapportage bij de FPD zoals reeds eerder vermeld (noot 3) in eigen tijd als freelancer; niet in diensttijd. Bij het PBC krijgt de directeur de opdracht en laat de uitvoering ervan aan een team onder zijn verantwoordelijkheid. Er zit formeel tussen de opdrachtgever en -nemer geen tussenfiguur; de FPD bemiddelt slechts.

²⁰ In het PBC zal dat feitelijk moeilijker zijn, gezien het beperkte aantal rapporteurs dat in vaste dienst is. Een deskundige mag echter niet weigeren, indien een rechter vordert dat de deskundige een onderzoek uitvoert. Zie art. 299 Sv: 'Alle bepalingen in deze titel betreffende getuigen ... zijn ook van toepassing op deskundigen', behoudens drie uitzonderingen. Dit betekent overigens wel dat een deskundige zich kan verschonen (art. 299 jo. 290 lid 4 jo. 217 Sv).

zijn algemeenheid geen reden om van onderzoek en rapportage af te zien.²¹ De rapporteur dient dan slechts mededelingen te doen die hij geraden acht in het kader van zijn professionele taak: het voorlichten en adviseren van de rechter.²² ‘Een verdachte is niet tot antwoorden verplicht (art. 29 Sv). Uit dit recht kan men tevens afleiden dat een verdachte het recht heeft om geen medewerking te verlenen aan een gedragsdeskundig onderzoek, ook al dient dat onderzoek niet tot het vinden van bewijs. Dit is overigens ook af te leiden uit het nemo teneturbeginsel, dat in acht moet worden genomen. De observandus hoeft dus niet actief aan het onderzoek mee te werken, wél zal hij moeten dulden dat een onderzoek naar zijn persoon wordt gedaan en dat daarvan een verslag wordt opgemaakt.’²³ Weigert de verdachte echter observatieonderzoek, dan maken gedragsdeskundigen over de weigering een rapport op, welke redenen op zich al grondslag kunnen zijn voor de rechter om te concluderen dat een psychische stoornis bestaat.²⁴

4.3 De ontkennende verdachte heeft meestal een interessante boodschap.²⁵ In gevallen dat er sprake is van een psychose, kan de ontkenning van het delict een wezenlijk onderdeel van de stoornis vormen, maar hoeft dat niet te zijn. Is er sprake van een persoonlijkheidsprobleem, dan is de loochening mogelijk een weerstandsverschijnsel, maar ook dat is niet altijd het geval. Of zo iets waar is of niet, dient juist onderzocht te worden. Indien de verdachte op het eerste gezicht geen afwijkingen vertoont of zich beroept op totale psychische gezondheid, vormt dat klinisch psychiatrisch gezien geen beletsel om toch verder te onderzoeken wat er aan de hand is. In de praktijk komt dissimuleren (het bagatelliseren of ontkennen van stoornissen) vaker voor dan simuleren (het nabootsen van stoornissen), is mijn indruk. In mijn praktijk heb ik een aantal keren meegemaakt dat de ontkennende verdachte inderdaad gelijk had: hij had het delict niet gepleegd!²⁶ Ook dan kan de rapporteur als voorlichter van de rechter of de officier zinnvolle mededelingen doen, waarbij het uiteraard van belang blijft dat de raadsman van de verdachte op de hoogte moet zijn of worden gebracht van de vermeende toedracht met betrekking tot het ten laste gelegde.²⁷ Met andere woorden, als de rapporteur zaken ter

²¹ Tussen ‘bezwaren tegen de rapportage’ of ‘weigering tot het onderzoek’ zit wel veel verschil als het gaat om hetgeen wat uiteindelijk in de rapportage komt te staan.

²² Niet als voorlichting en advies niet mogelijk zijn door de weigering. Voor zover mogelijk maken de gedragsdeskundigen (...) over de reden van de weigering een rapport op (Vergelijk Art. 37 lid 3 Sr jo. Art. 37a lid 3 Sr).

²³ E.M.C. van Nielen, De inzet van gedragsdeskundig onderzoek in het strafproces: Wijsheid of Waan? Interne publicatie Tilburg, 2004, p. 60.

²⁴ G.G.J. Knoops, aant. 6 op art. 196 (suppl. 121, april 2000) in : M.S. Groenhuisen, A.H.J. Swart & Th.A. de Roos (red.) *Het wetboek van strafvordering*. Deventer: Kluwer (losbl.).

²⁵ Vergelijk T.I. Oei, De ‘ontkennende’ verdachte als onderzochte door Justitie, in: T.I. Oei & A.M. van Kalmthout (red.), *Psychiatrie en Justitiabelen*, Deventer: Gouda Quint, 1997, p. 47-52.

²⁶ Voor de psychodynamische mechanismen voor ontkenning en loochening van misdrijven die wel zijn gepleegd danwel bekennen van daden die slechts fantasie waren, vergelijk T.I. Oei, Het geweten, vanuit forensisch psychiatrisch perspectief. *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse*, 2002, 17, 9, p. 222-230.

²⁷ De rapportage van de gedragsdeskundige zal nooit buiten de overtuiging van de rechter blijven, aangezien elk rapport hieraan bijdraagt door het geven van een beeld van de verdachte. Vergelijk verder hoofdstuk 2 in: F. Koenraadt, A.W.M. Mooij & J.M.L. van Mulbregt, *De persoon van de verdachte. De rapportage pro justitia vanuit het Pieter Baan Centrum*. Deventer: Kluwer, 2004, derde herziene druk. Interessant is dat De Roos pleit (als uitvloeisel van wat hij ‘de valkuil van het onmiddellijkheidsbeginsel’

ore komen die niet in het proces-verbaal staan, dienen die door de onderzochte in eerste instantie te worden gedeeld met de raadsman en de officier of rc.²⁸

Het is in de praktijk moeilijk vast te stellen of ontkenkende verdachten ontkenen omdat ze het delict niet gepleegd hebben²⁹, of dat zulks een gevolg is van een strategie die de verdachte en zijn raadsman met elkaar hebben afgesproken. In dit laatste geval kan een dergelijke proceshouding het gevolg zijn van de angst voor ter beschikking stelling. De praktijk wijst dat ook uit. Niet zelden vertellen verdachten aan de rapporteur dat de angst voor behandeling de reden was voor de ontkenning.

4.4 De ontkenkende verdachte geeft van oudsher aanleiding voor gedragsdeskundigen om zich er (gevraagd of ongevraagd) wel of niet voor in te zetten, dan wel voor op te komen.³⁰ Soms zijn er gerechtvaardigde redenen: men wil de schijn van een verhoor of bewijsvoering niet op zich laden. Wellicht heeft dat ook te maken met het feit dat de gedragsdeskundige vrij alleen staat, althans zo voelt het, in zijn rechtspositie.³¹ In geval van een civiele jeugd rapportage komen regelmatig klachtprocedures voor waarbij de rapporteur van partijdigheid wordt beticht, waardoor zijn deskundige getuigenis als verklaring niet kan worden gebruikt door de rechter omdat er (de schijn van) partijdigheid bestaat. Waar er twee partijen zijn (vader en moeder, doorgaans na een scheiding), is dat heel begrijpelijk en invoelbaar. Er zijn nogal wat rapporteurs die vanwege die angst voor Kop van Jut te worden uitgemaakt, afzien van het doen van jeugd rapportages, en al helemaal niet geporteerd zijn voor jeugd rapportages in civiel kader. De rapporteur kan zelf tegenstrijdige (empathie, walging) gevoelens koesteren jegens de verdachte en het slachtoffer.³² Anderzijds ervaart de rapporteur ook de druk om met de maatschappelijke norm mee te gaan (bijvoorbeeld, alleen maar langdurige straf en weinig vertrouwen in behandeling).

4.5 Ook al is de rapporteur onafhankelijk, wat is zijn positie wanneer hij als tegendeskundige wordt benoemd door het gerecht? De benoeming door de rechter is een

noemt) voor gedragsdeskundig onderzoek naar de wijze waarop door de rechter uiterlijk en gedrag van verdachten worden geïnterpreteerd. Inderdaad lijkt het nuttig dat magistraten (inclusief de rechter) in de rechtszaal professioneel worden voorbereid op het interpreteren van non-verbale signalen van actoren in de rechtszaal, in het bijzonder die van verdachten. Vergelijk Th.A. de Roos, *De Schiedamse parkmoordzaak*. *NJB* 2005, 34, p. 1782-1785, in het bijzonder p. 1783.

²⁸ Vergelijk T.I. Oei, *De ontkenkende verdachte ten onrechte in de beklaagdenbank?* *Proces*, 2001, p. 157-158. De ten onrechte bekende justitiabele komt ook voor: Een patiënt had vaak de dwanggedachte dat hij zijn moeder had doodgeslagen. Op een gegeven ogenblik was hij ervan overtuigd in zijn psychotische waan dat hij dat op zijn geweten had. Hij ging naar de politie en gaf zich aan. Toen de politie dat feitelijk kon weerspreken, 'herinnerde' de man zich weer dat hij de moord niet echt had begaan. O. Fenichel, *The psychoanalytic theory of neurosis*. New York: Norton & Company Inc. 1946, p. 444-445. Zie verder C.J. Brainerd & V.F. Reyna, *The science of false memory*. Oxford: University Press 2005, p. 246 e.v.

²⁹ Dat is niet de taak van de rapporteur.

³⁰ Deze inspanningen kunnen samenhangen met overdracht- en tegenoverdrachtverschijnselen, dat wil zeggen dat de rapporteur zich niet alleen verantwoordelijk acht voor zijn eigen rol, maar ook voor die van de verdachte.

³¹ Bijna iedere deskundige en zelfs iedereen die voor de rechter moet verschijnen staat alleen in zijn rechtspositie.

³² (...) dat men een bijzondere rijpheid moet bezitten om een vijand (delinquent, T.O.) objectief tegemoet te treden. W. Goudsmit, *Schuldgevoelens bij delinquenten*. In: P.C. Kuiper, P.E. Boeke, W. Goudsmit & M. Kamphuis, *Schuldgevoelens*. Lochem: De Tijdstroom, 1958, p. 24.

vereiste om als rapporteur voor vol te worden aangezien.³³ Dat is weliswaar niet officieel, maar in de praktijk komt het er wel op neer. De procespositie en de proceshouding van de gedragsdeskundige is een belangrijke, maar geen juridisch onmisbare zaak. De rechter kan over een zaak een gedragsdeskundige inschakelen en hem opdracht geven een onderzoek te verrichten naar de geestesgesteldheid van de verdachte en verslag erover te doen. Maar de rechter is niet gehouden de inhoudelijkheid van dat verslag verder te beoordelen, dan wel klakkeloos over te nemen. De rechter kan, als hij inderdaad een maatregel overweegt op te leggen, veel hebben aan een gedragsdeskundig rapport. Het rapport is voor de verdediging uiteraard ook van belang. Binnen de procesmogelijkheden kan de verdachte of de justitiabele zelf om een gedragsdeskundig onderzoek verzoeken (art. 151, 196, 227 Sv). Als de rechter het daarmee eens is, worden de kosten door Justitie gedragen.³⁴ Wenst de verdachte koste wat kost een rapport van een gedragsdeskundige, ook tegen de uitdrukkelijke behoefte of wens in van de rechter, dan dient de verdachte de kosten ervan zelf te dragen.³⁵ Enige decennia geleden was het bijna de gewoonste zaak van de wereld, dat als een tbs-gestelde voor de tbs-verlengingszitting zijn opwachting maakte, hij over een eigen deskundigen rapport kon beschikken. Zo'n rapport liet hij dan aan de raadsheren en leden van de penitentiaire kamer van het hof Arnhem zien. Nu eens hielp zo'n relaas om de tbs-gestelde zijn zin te doen krijgen, soms ook niet.

5. De betekenis van het instituut FPD/PBC

5.1 De samenwerking van PBC en FPD beoogt een versterking en verdere kwaliteitsbevordering op het landelijke gebied van rapportage en rapportagebemiddeling. Hierdoor is er sprake van een landelijk, door de overheid gefinancierde en in stand gehouden expertise centrum voor rapportage en contra-expertise. De samenwerking tussen de FPD en het PBC is vanaf de aanstelling van een voorzitter van de directieraad (drs. E. Heijdelberg), sinds 1 juli 2005, en een medisch directeur van het PBC (dr. Th. Rinne, psychiater) vanaf 1 oktober 2005 verder geformaliseerd. Het gaat er om dat van beide instituties de beste mogelijkheden kwalitatief worden ontwikkeld, zodat er een meerwaarde wordt geschapen door (of als gevolg van) de voorgenomen samenvoeging. De FPD zal ook, hoewel niet op basis van bloedgroepen, een 'eigen' vertegenwoordiging krijgen in de directieraad.³⁶ Immers, de FPD doet behalve aan de professionalisering van de Pro Justitia rapportages, ook de zorg in de inrichtingen, de (civiel- en strafrechtelijke) rapportage voor de jeugd en realiseert nog een aantal andere taken en producten. Het ontwikkelen van regionale indicatieorganen met de ketenpartners vormt ook een van de taken van de FPD. De gemeenschappelijke infrastructuur voor wetenschappelijke activiteiten op het gebied van onderwijs en onderzoek, krijgt meer vorm. Contacten met universiteiten en andere instituten (tbs-klinieken, expertise centrum forensische psychiatrie, Trimbos Instituut en

³³ De jfp is gehouden aan hetgeen de gedragscode voor districtpsychiaters (vroegere benaming van jfp) aanbeveelt, namelijk om alleen de opdracht tot rapportage uit te voeren, indien deze door een justitiële instantie wordt verstrekt, - om althans de schijn van partijdigheid te vermijden. Zie *Gedragscodes voor districtpsychiaters*. Ministerie van Justitie, 1997, p. 3.

³⁴ Art. 234 lid 3 Sv.

³⁵ HR 13 mei 1997, NJ 1998, 152, r.o.7.7.1-7.7.2 (m.nt. Sch).

³⁶ Ten tijde van het afsluiten van dit artikel, was er mogelijk sprake van een vertegenwoordiging op basis van functies en kwaliteiten, zoals door professionals wordt uitgeoefend.

dergelijke) worden verder verdiept. Het archief van het PBC vormt een schier oeverloos gebied voor systematisering en analyse van justitiële gegevens die ten behoeve van het justitiële rapportageonderzoek kunnen worden benut.

5.2 Zoals eerder aangestipt vormt rapportage in bepaalde gevallen een verplichting van de overheid die wettelijk is bepaald.³⁷ Tevens is het van belang dat de rechter in voldoende mate kan worden voorgelicht en geadviseerd, zoals in zaken, waartoe het humane strafrecht de hulp en expertise van gedragsdeskundigen voorschrijft, dan wel mogelijk maakt (tbs, PZmaatregel, behandeling in het kader van bijzondere voorwaarden, PIJmaatregel). Het bezwaar dat er sprake kan zijn van belangenverstremgeling, wanneer (hoewel van elkaar onderscheiden) gedragsdeskundigen van een en dezelfde organisatie zowel rapporteren, als contrarapporteren, vindt officieel geen juridische steun.³⁸ Het andere bezwaar, dat zowel PBC als FPD in elkaars vaarwater zouden vissen, waar het de Pro Justitia rapportage betreft, is evenmin steekhoudend. Gemiddeld ruim 200 rapportages worden er jaarlijks door het PBC verricht tegenover enkele duizenden via de FPD. Het PBC heeft een eigen van de FPD onderscheiden en gescheiden werkwijze, die reeds enige tientallen jaren haar verdienste heeft gehad. Dat wil niet zeggen, dat er niets op die methode valt af te dingen. Het is duidelijk wel zo dat het rapporteren op zich, zowel qua inhoud als vorm in de loop van de tijd aan veranderingen en aanpassingen onderhevig is. Men zou kunnen zeggen dat de eisen die aan de rapportage en aan de rapporteur worden gesteld enorm zijn toegenomen: het werken volgens een format, een standaard vraagstelling, meer oproepen door de rechtbank, meer druk van de publiciteit, een officiële opleiding tot rapporteur, straks een register van erkende rapporteurs (met mogelijkheid tot geschrapt worden).³⁹ Dit geldt zowel voor het klinisch als voor het ambulantlye rapporteren.

³⁷ Alleen in gevallen van tbs (art. 37a lid 3 jo. Art. 37 lid 2 Sr), PZ-maatregel (art. 37 lid 2 Sr), PIJ-maatregel (art. 77s Sr) en zesjaarsverlenging tbs (art. 509o lid 4 Sv).

³⁸ De Hoge Raad heeft hier nooit een vraag over gehad, maar het is wel een tijd binnen de FPD en vooral het PBC een punt geweest of (wegens mogelijke belangenverstremgeling) zoiets juridisch wel kan. De ondernemingskamer van het hof te Amsterdam heeft indertijd (22-01-2004, 1052/2003 OK, p. 10, 3.9) er geen punt van gemaakt of willen maken, namelijk of een verregaande samenwerking of samenvoeging van FPD en PBC aan het rapporteren én contrarapporteren van haar gedragsdeskundigen in de weg zou staan. Zij volgde in het bezwaar ten aanzien van de contra-expertise de ondernemingsraad van het PBC niet, die ondermeer hierover een beroep deed op haar mening en de Staat ter verantwoording riep.

³⁹ Zie W.F.J.M. van Kordelaar, *Beslissingsondersteuning onderzoek Geestvermogens in het strafrecht voor volwassenen*. Deventer: Gouda Quint 2002; en ook W.J. Canton & W.F. van Kordelaar, Rapportage pro Justitia, *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2003, 45, p. 609-618; N. Duits, Wikken en Beschikken. Dilemma's en organisatie van de Pro Justitia rapportage en de PIJ, *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 2000, 55, p. 1085-1098. Zie ook E. Bijl, *Artikel 37 lid 2 Wetboek van Strafrecht en de arts-assistent. Een studie naar de werking van artikel 37 lid 2 Sr in de praktijk*. Interne publicatie Radboud Universiteit Nijmegen 2005. Hierin wordt voorgesteld dat de klinisch superviserende psychiater rapporteur toch meer dan een keer de observandus/gedetineerde onderzoekt, liefst drie keer; zie ook www.tuchtcollege-gezondheidszorg.nl, uitspraak van het Centraal Tuchtcollege voor de Gezondheidszorg (voorheen het Centraal Medisch Tuchtcollege) van 19-4-2005, gepubliceerd onder nummer 2003.144, waarin wordt gepleit om een onderzoek langer te doen voortduren dan twee uur en bij persoonlijkheidsstoornissen of tbsadvies meer dan een keer. Vergelijk ook C. Koene, Spoedklus. *De Psycholoog*, 2005, p. 484-487.

5.3 De precieze werkwijze van het PBC⁴⁰, waarin een zevenweekse observatieperiode in acht wordt genomen, is in principe voor verandering vatbaar, maar dan zouden de eventuele nadelen van de huidige werkwijze moeten worden aangetoond. De eigen observatie door gekwalificeerde groepsleiders, is vrij uniek en kan moeilijk in een experimenteel vergelijkend model worden nagebootst met een situatie daarbuiten. En dit is al helemaal moeilijk in het kader van een huis van bewaring, wat toch de juridische status is van het PBC. Behalve die lokalisatieproblematiek, is het praktisch onmogelijk een dergelijk model te repliceren, waarin ook een multidisciplinair (psychiater, psycholoog, groepsleider, jurist, maatschappelijk werkende) team en groepsgewijze observatie en rapportage proces wordt opgezet en verwerkt, zoals in het PBC.⁴¹ Er zijn stemmen opgegaan om het Nederlands Forensisch Instituut als een zogeheten *second opinion* centrum in te stellen voor Pro Justitia rapportage.⁴² Als zulks al mogelijk zou zijn, dan zou de politiek, vrees ik, andere prioriteiten kunnen aanwijzen die, vanwege de indringendheid van de vraag om een oplossing, hoger op de verlanglijst zouden staan.⁴³

5.4 Wellicht komen er thans met de samenvoeging als doelstelling veranderingen en aanpassingen, die meer te maken hebben met de wetenschappelijke infrastructuur, en een vermindering bewerkstelligen van navelgerichte bezigheden, zoals die in ieder gesloten systeem neigen voor te komen. Een huis van bewaring is een gesloten systeem, en daar vormt het PBC geen uitzondering op. De plaats van het huis van bewaring in de Gansstraat, Utrecht is inmiddels uit de tijd, en een adequate renovatie zou het aanzien van het PBC beslist ten goede kunnen komen. Men kan zich afvragen of de nieuwe organisatie FPD/PBC niet beter in een nieuwe behuizing ondergebracht zou kunnen worden, waarin ook de bedrijfsvoering de plaats kan krijgen die haar toekomt. In een organisatie die voor globaal 20 miljoen euro staat, zou dat beslist geen overbodige luxe zijn.

5.5 Inhoudelijk doet het PBC goed werk. Nog onlangs werd door onderzoek bevestigd dat in 90% van de gevallen de adviezen van het PBC door de rechter worden overgenomen.⁴⁴ Dit zijn zowat Oost-Europese cijfers van voor de jaren negentig van de vorige eeuw, die een wetenschappelijk instituut niet misstaan. Iets anders is of de vormgeving en de hoeveelheid informatie van de rapportages Pro Justitia voor de rechters in het algemeen te behappen zijn. In de wandelgangen doen zich hier en daar reacties van

⁴⁰ F. Koenraadt, A.W.M. Mooij & J.M.L. van Mulbregt, *De persoon van de verdachte. De rapportage pro justitia vanuit het Pieter Baan Centrum*. Deventer: Kluwer, 2004, derde herziene druk.

⁴¹ Toch vinden op meerdere GGZ-locaties regelmatig klinische observaties (bijvoorbeeld GGzE te Eindhoven) plaats, met zelfs een specifieke indicatiestelling, waaraan het PBC niet kan voldoen.

⁴² S. Tuinier, T.I. Oei & W.M.A. Verhoeven, Een afdeling Gedrags- en neurowetenschappen van het Nederlands Forensisch Instituut. *Penose* 2002, 15, p. 13-17, p. 20-24, Vergelijk ook J. Egger, S. Tuinier & T.I. Oei, Forensische neurowetenschappen en de verklaring van crimineel gedrag: stand van zaken en aanbevelingen voor de praktijk. Te verschijnen in *Tijdschrift voor neuropsychologie*, 2005.

⁴³ Er zijn goedkopere alternatieven. De enige restrictie is dat er geen sprake moet zijn van onbeheersbaarheid ten gevolge van vlucht- en gemeengevaarlijkheid. Zie ook noot 41.

⁴⁴ J.M. Harte, W.M.C. van den Berg & C. Stroobach, De invloed van klinische Pro Justitia rapportage op de rechter. *NJB*, 27, 2005, p. 1391-1396. Zou het hoge percentage ook kunnen zijn ingegeven door het feit dat de rechter eigenlijk amper iets snapt (negatief geformuleerd) dan wel moeilijk op waarde kan schatten (positief geformuleerd) van de rapporten met de daarin vervatte medische/psychiatrische vakterminologie? Dat hij daarom blindvaart op de deskundige?

rechters voor, die menen dat de omvang van de rapporten wel iets minder had gekund en dat dissensus of discussies tussen de onderzoekers meer in het rapport thuishoren.⁴⁵

5.6 a. Het is aan te bevelen, dat een enquête onder de rechterlijke macht met vragen hierover wordt gehouden en het de rechters anoniem mogelijk is zich hierover uit te spreken. Het wordt dan zeer waarschijnlijk duidelijk dat de rechters meer behoefte hebben aan informatie die directer aansluit op hun vragen en twijfels.

b. Met name gaat het om moeilijke zaken zoals die met illegale verdachten, met gecombineerde psychopathologie, die levensdelicten hebben gepleegd en waarbij zowel strafrechtelijke als vreemdelingenrechtelijke aspecten een rol spelen.

c. Ook kunnen zaken die sancties betreffen waarbij geen directe opvang voor mogelijk is, zoals de tbs met voorwaarden, wellicht wat genuanceerder worden aangereikt aan de rechter, vooral als de soms ambivalente of zelfs geringe bereidheid van de verdachte om actief mee te werken, praktische problemen opwerpt.⁴⁶

d. Daarnaast vormen politiek moeilijke delicten, zoals terrorisme en politieke moorden een thema apart voor het PBC. Is het waar dat de mate van toerekeningsvatbaarheid juist in dit soort zaken niet of weinig aan de orde is en zo ja, waarom?⁴⁷ Kunnen terroristen niet ook aan een vorm van krankzinnigheid lijden, die door psychiaters vaak als een private waan wordt gediagnosticeerd? Wat is de relatie van een persoonlijkheidsstoornis met een ernstig delict, wanneer wordt vastgesteld, juist in zaken van politieke aard, dat die relatie er niet toe doet?

e. Ik stel deze vragen niet op basis van reeds plaatsgevonden onderzoeken, maar wil juist onder de aandacht brengen, dat er ten aanzien van het verschijnsel psychopathie nog vele vragen zijn, die verder onderzoek behoeven.⁴⁸ En als de psychiatrie de psychopathie als onbehandelbaar aanmerkt, dan nog is het zinvol om zo iemand goed te begeleiden en te bejegenen volgens het humane beginsel, dat iedere burger, hoe ongeneeslijk ook, het recht op een correcte medische behandeling heeft.

f. Onderzoek op het gebied van de ontkennende en weigerende verdachte kan verder uitgediept worden, juist door de expertise van beide kolomorganisaties.⁴⁹

⁴⁵ Ook Ed Brand maakt hiervan gewag in zijn proefschrift, zie E.J.P. Brand, *Het persoonlijkheidsonderzoek in het strafrecht*. Deventer: Kluwer 2001, p. 20 e.v.

⁴⁶ W.M.C. van den Berg & J.M. Harte, De TBS met voorwaarden: Ervaringen van het Pieter Baan Centrum met een nieuwe maatregel, *Sancties*, 2001, p. 22-32.

⁴⁷ Voor een weloverwogen beschouwing, zie C.J.M. Schuyt, 'Het is buitengewoon moeilijk de geest van een gewoon mens te doorgronden': reflecties naar aanleiding van het strafproces tegen Van der G. *DD* 2003, 5, p. 455-460.

⁴⁸ Dat de verleiding groot is voor Tosca, bewijst de onbetrouwbare gewetenloze politiechef Baron Scarpia die zegt: '(...) jouw tranen hebben mijn nieuwsgierigheid gewekt, en jouw haat jegens mij, mijn begeerte.' Zij gaat op zijn aanbod in om tegen vrijlating van haar geliefde haar eerbaarheid op het spel te zetten, - weet Scarpia niettemin neer te steken, maar haar geliefde Cavaradossi wordt, ondanks Scarpia's eerdere toezegging dat dat niet zou gebeuren, toch door het vuurpeloton gedood. Beschouw de opera *Tosca* van G. Puccini.

⁴⁹ Een voorstel ligt voor tot aanpassing van de duur van observatie van een weigerende verdachte tot langer dan zeven weken in een observatiecentrum, zoals het PBC, met het doel alleen op basis van observaties (art. 196 Sv), zonder gesprekken, zoals in de ethologie voorkomt, in navolging van de (beperkte) mogelijkheden in België volgens het Rapport van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij te Gent, p. 7-8, op basis van de wet van 9-04-1930 tot de Bescherming van de Maatschappij tegen abnormalen, gewoonte misdadigers en plegers van bepaalde seksuele strafbare feiten in België. Zie verder

5.7 Maar ook de FPD kent ontwikkelingen in de laatste jaren die om stroomlijning vragen. Niet iedere FPD heeft nog een primair proces dat loopt als een trein. Consultbrieven opstellen, een van die primaire taken, wordt helaas nog niet op iedere FPD standaard verricht. Voor een deel hangt dat samen met beperkte personeelsvoorzieningen, maar dit hoeft geen reden te zijn voor het vastlopen van de voortgang. Hetzelfde geldt voor de Pro Justitia rapportages. Ook hierin kunnen de ingezette voortgang en uitbreiding een vervolg krijgen. Samenwerking met de Stichting Pro Justitia is van groot belang. Tevens is het zinvol dat het hoofd van dienst zelf de leiding heeft van het rapportage bemiddelingsproces. Hij hoeft zelf uiteraard niet alles te doen, maar toezicht uitoefenen en zo nodig hier en daar bijstellen kan geen kwaad. Het hoofd van dienst dient ook regelmatig contact met ketenpartners, zoals de rechtbank te hebben.

5.8 Het is aan te bevelen dat de expertise van gedragsdeskundigen van PBC en FPD elkaar aanvullen. Deskundigen (psychiaters, psychologen, milieudeskundigen, groepsleiders, juristen, wetenschappelijk onderzoekers) van beide kolomorganisaties kunnen door intervisie en supervisie veel van elkaar leren.⁵⁰ Gemeenschappelijke refereeravonden zouden wellicht aan meerwaarde kunnen winnen. Het PBC als centrale plek in het land zou het gastheerschap goed kunnen vervullen. Onderzoek dat door beide organisaties kan worden gesteund is van groot belang (zie onder 5.6). De rapportage Pro Justitia kan zeer zeker bijdragen aan de beveiliging van de samenleving. Immers, goede diagnostiek en evenwichtige advisering van de rechter door de gedragsdeskundigen, leidt tot een adequate oordeelsvorming van het gerecht met als resultaat een sanctietoemeting die een doelmatige beveiliging van de samenleving kan bevorderen.

6. De beveiliging van de samenleving als gedragskundig risicomanagement concept⁵¹

6.1 De rapporteurs Pro Justitia, psychiater en psycholoog, zijn gehouden om in hun advies aan de rechter:

1. de juiste diagnostische processen aan te geven. Dat wil zeggen, dat de diagnostische overwegingen dienen plaats te vinden in het kader van een fenomenologische beschrijvingstraditie. Als de verdachte een zeer vermoeide indruk maakt, dient dit ook verder te worden onderzocht in relatie tot andere lichamelijke en psychische verschijnselen, zoals slaapproblemen, het hebben van angstdromen, het toeschrijven van ongemak aan andere eventuele problemen, enzovoort, en ook in

L. Maijen, *Belemmeringen van het strafrechtelijk gedragskundig onderzoek bij weigerachtige verdachten*. Interne publicatie Universiteit van Tilburg 2005.

⁵⁰ Vergelijk gedragsregels I.6 van de KNMG: 'De arts is bereid zich te verantwoorden en zich toetsbaar op te stellen.' Ook het NIP kent een analoge bereidheid voor (klinisch en GZ) psychologen.

⁵¹ Vergelijk T.I. Oei, *TBS: uitgangspunten en doeltreffendheid*. Voordracht op de expertmeeting van het Expertise Centrum Forensische Psychiatrie, 25 juli 2005.

relatie tot andere onderzoeksmomenten: was hij op een ander moment niet vermoeid, of blijft zo'n vermoeide indruk zelfs dagen bestaan?⁵²

2. de binnen het krachtenveld van de persoonlijkheid zich afspelende psychodynamische interacties te beschrijven. Deze overwegingen zijn van groot belang om na te gaan hoe de verdachte in de context van zijn gedragingen denkt, fantaseert, voelt, beleeft, handelt, beslissingen neemt, al of niet vrijheid ervaart.⁵³ Hoe gaat de verdachte om met zijn angsten, zijn verlangens, zijn driftmatige neigingen van boosheid en agressie, neiging tot rivaliseren, tot al of niet appelleren jegens een andere persoon, hoe is zijn seksuele instelling ten aanzien van anderen, neigt hij tot actie, uitdagen en uitlokken, is hij praalzuchtig of juist vermijdend, passief, is hij empathisch, gedraagt hij zich sociaal, of sluit hij zich af, is hij rancuneus, of juist goedmakend, toedekkend, is er sprake van wantrouwen en achterdocht, anderen de schuld geven, zoekt hij de weg van de minste weerstand, of laat hij zich voorstaan op zijn rechten en positie.⁵⁴ Dit zijn de belangrijkste overwegingen, waarbij duidelijk moet worden hoe de verdachte met zijn angsten en driftmatige impulsen pleegt om te gaan.

3. en de graad van toerekeningsvatbaarheid vast te stellen. Hierbij zijn de strafrechtelijke relevantie en het 'causaal' of interne verband tussen psychische stoornis en de ten laste gelegde handelingen van elementair belang.⁵⁵

Mooij benadrukt hiermee, dat de gelijktijdigheid van stoornis en delict, zoals inhoudelijk de wet (art. 37a Sr) vereist verder gaat dan alleen maar het criterium van de tijd zelf. In de tijd van Minister van Justitie Modderman een eeuw geleden werd er gesproken over 'de inwendige oorzaak van ontoerekenbaarheid', in tegenstelling tot andere excepties, zoals psychische overmacht en noodweer, die door Modderman als 'uitwendige oorzaken' werden betiteld. De Hullu spreekt liever van 'een psychisch aandoende exceptie, (...) die bijvoorbeeld niet identiek is met de redelijke toerekening bij de causaliteit.'⁵⁶ Het is wel zo dat de rechter op basis van art. 39 Sr ('Niet strafbaar is hij die een feit begaat, dat hem wegens de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens niet kan worden toegerekend') niet alleen psychiatrische criteria

⁵² Een heldere beschrijving van een dergelijke 'ontwikkeling' vindt men bijvoorbeeld in Stefan Zweig, *Verwirrung der Gefühle*. In: S. Zweig, *Die Kette*. Wien/Leipzig/Zürich: Herbert Reichner Verlag, 1936, p. 422. 'Immer unruhiger stieg mein Blick zu ihm auf, voll Enttäuschung das entfremdete Gesicht übertastend: das Antlitz hier, unleugbar, es war dasselbe, aber gleichsam entleert, enthöhlt aller zeugenden Kräfte, müde, alt, eines alten Mannes pergamentene Larve. Aber war derlei möglich? Konnte man so jung sein eine Stunde und so unjugendlich die nächste schon?'

⁵³ Vrijheid ervaren is niet alles voor het kiezen hebben, maar het kiezen van iets wat er is, of met Seneca (+ 65 n. Chr.): 'Niemand kan alles hebben wat hij wil, maar dit kan wel: niet willen wat je niet hebt, blij zijn met wat voorhanden is.' In: Seneca, *Leren sterven*. Brieven aan Lucilius. Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Gennep 2004, p. 124; 'De vrijheid is beschikken over de reële mogelijkheden om je plicht te doen.' vergelijk verder Montesquieu (1689-1755), *De L'Esprit des Loïs*, 2, Paris: Garnier Flammarion, 1979, p. 548 e.v.

⁵⁴ 'Ben je de som van je angsten, je rancunes, je verdriet, je lijden? Of die van je omhelzingen, van de keren dat je je hebt laten gaan, van je begeerten, je genoegens? Of misschien van beide?' Vergelijk Philippe Besson, *Breekbare dagen*. Amsterdam: Ambo 2005, p. 115.

⁵⁵ Vergelijk Antoine Mooij, *Toerekeningsvatbaarheid. Over handelingsvrijheid*. Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2004, p. 109 e.v.

⁵⁶ J. de Hullu, *Materieel Strafrecht*, 2^e druk, Deventer: Kluwer 2003, p. 342 e.v.

voor straffeloosheid kan hanteren, maar ook psychologische. Rummelink voegt daaraan toe dat aangeboren blindheid of doofstomheid daar niet onder vallen.⁵⁷

De rechter gaat in beginsel uit van een normale, niet afwijkende, toerekeningsvatbare verdachte.⁵⁸ In geval van het al of niet toerekenen zijn er twee soorten. De *partiële* toerekening, bijvoorbeeld een jaloesheidwaan die weliswaar belangrijk kan zijn bij gewelddelicten, maar met feiten zoals oplichting of fraude doorgaans weinig verband toont. Dit begrip moet worden onderscheiden van *verminderde* toerekening van een bepaald feit, waarmee de gedragsdeskundigen in verreweg de meeste gevallen van rapportage Pro Justitia te maken hebben.⁵⁹

Zij moeten hun bevindingen verder vertalen naar

4. de al of niet thematische doorwerking van de persoonlijkheidsproblematiek in het delict, volgens beschrijvende structurele psychopathologische criteria enerzijds en volgens de rubricerende diagnostiek, zoals DSM IV of ICD 10⁶⁰, anderzijds.

De rubricerende methode is de globale, niet volledige veruitwendiging van de volgens de beschrijvende methodiek gekarakteriseerde, inwendige psychopathologische fenomenen. Voor onderzoek- en voor managementdoeleinden is die rubricering nuttig, dit in tegenstelling tot de individuele gedragskundige beoordeling van de (mate van) toerekeningsvatbaarheid. Daarvoor biedt de rubricerende methode voor de rechter geen uitsluitel, aangezien de centrale vraag naar de beoordeling of er sprake is van een wilsinperking door de stoornis, en in hoeverre die doorwerkt in het delict, met zo'n classificatie-uitspraak niet kan worden beantwoord.⁶¹ Immers de rechter is benieuwd naar de inwendige (elkaar beïnvloedende) processen van wilsvuncties⁶², gewetensfuncties⁶³, empathiefuncties⁶⁴ en dergelijke, die niet door de classificatiemethode kunnen worden

⁵⁷ Vergelijk J. Rummelink, Mr. D. Hazewinkel-Suringa 's *Inleiding tot de studie van het Nederlandse Strafrecht*, Arnhem: Gouda Quint bv, 14^e druk, 1995, p. 284.

⁵⁸ Vergelijk Y. van Kuijk, De vraag naar en de rechterlijke weging van de gedragskundige expertise. *DD* 2005, 43, p. 635, waarin de schrijver meent dat als gevolg van het recht van de verdachte om te weigeren aan een gedragsdeskundig onderzoek medewerking te verlenen, de rechter in beginsel de verdachte als 'normaal' en volledig toerekeningsvatbaar beschouwt.

⁵⁹ Zie ook Antoine Mooij, *ibid.*, noot 34, p. 153-154.

⁶⁰ Hoewel ook deze classificaties blijken vele 'errors' te hebben. 'Unfortunately, unlike the characters from Charles Dickens' novels who behave in the same inimitable manner whenever they are encountered, real people are unpredictable and, when disordered, seldom show the "pure" disturbance specified by the model.' Zie P. Tyrer, New approaches to the diagnosis of psychopathy and personality disorder. *J R Soc Med* 2004, 97, p. 371, e.v. Vergelijk ook E.H. Nieweg, Wat wij van Jip en Janneke kunnen leren. *Tijdschrift voor Psychiatrie* 2005, 47, p. 687-696.

⁶¹ Vergelijk ook A.W.M. Mooij, De ruimte van oordeelsvorming binnen de rapportage pro Justitia, in: M. Boone, R.S.B. Kool, C.M. Pelsers & T. Boekhout van Solinge (red.), *Discretie in het strafrecht*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2004, p. 197-210.

⁶² Bijvoorbeeld, in gevallen van ernstige niet-psychotische depressie kan de functie van de vrije wil wel degelijk zijn aangetast. Zie verder B. Hannan, Depression, responsibility, and criminal defenses. *International Journal of Law and Psychiatry* 2005, 28, p. 321-333. Een van de wilsvuncties waarbij onder invloed van middelengebruik controleverlies optreden kan, met angst om zich over te geven in relaties, wordt indringend vertolkt door Nirvana (Kurt Cobain) in *The man who sold the world*, de door David Bowie geschreven song. New York City: Geffen Records 2002.

⁶³ T.I. Oei, Het geweten, vanuit forensisch psychiatrisch perspectief. *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse*, 2002, 17, 9, p. 222-230, vergelijk ook Ed Brand, De houdbare praktijk van de toerekeningsvatbaarheidsbepaling. In druk, *Trema*, oktober 2005.

⁶⁴ Zie ook voor een verdere empathieanalyse en empathiemeting A.F. Herlé & T.I. Oei, Empathie en Strafrecht. *NJB*, 2005, p. 1083-1091.

ondervangen, aangezien die alleen de afspiegeling vormt van uitwendige meetbare psychische verschijnselen.

Ter illustratie van het belang van de bepaling van stoornis, wilsvrijheid en de relatie met het delict het volgende onderzoek. Een pilotstudy van 32 aselect gekozen rapporten Pro Justitia specifiek onderzocht op het fenomeen gehechtheidstijl leverde als voornaamste conclusies op dat kinder- en jeugdgedragsdeskundigen aanzienlijk meer rekening hielden met dit fenomeen in hun rapportages dan volwassenen gedragsdeskundigen. Van de jeugdgedragsdeskundigen was er een meerderheid van jeugdpsychiaters die dat deden vergeleken met jeugdpsychologen. De gehechtheidstijl werd meegenomen in de DSM IV rubricerende diagnostiek, waardoor aspecten van de structurele psychopathologie (zoals de functie van het geweten en de invloed van empathie op relationele wederwaardigheden) niet direct, maar hoogstens indirect van invloed waren op de uitspraak over de mate van toerekeningsvatbaarheid. Bij jeugdigen werd veel vaker gelet op het gehechtheidpatroon dan bij volwassenen. Een verklaring zou kunnen zijn dat er bij volwassenen meer wordt gekeken naar de huidige situatie en minder naar de ontwikkelingspsychologische aspecten, wat in het algemeen wordt beschouwd als een tekort aan informatie, wanneer er sprake is van persoonlijkheidsproblematiek in engere zin (As II stoornissen).⁶⁵ De afwijkende gehechtheidstijl als elementair psychopathologisch fenomeen in ontwikkelings- en relatiegerelateerde psychiatrische stoornissen zoals symbiotische psychoses, verlatingspsychopathologie, sadomasochistische collusies, en borderline psychopathologie, bepaalt voor een belangrijk deel of er sprake is van verminderde wilsvrijheid bij verdachte en of dus het delict in verminderde mate kan worden voorkomen; en of derhalve het delict hem in verminderde mate kan worden toegerekend.

5. en de prognostische behandel mogelijkheden en - verwachtingen ten aanzien van de persoonlijkheidsstoornis concretiseren.

In medische rapportages over behandelindicaties worden in het kader van de diagnostiek en behandelingsoverwegingen ook behandelprognoses gesteld, die voor het individu ter zake van belang zijn. Niet iedere persoonlijkheidsgestoorde heeft een korte of lange behandelverwachting. Het is dus wenselijk om ook een behandelprognose op maat voor die verdachte in die zaak met dat delict en die persoonlijke achtergronden te bepalen, dan wel differentiaal diagnostische prognoses te overwegen.

Is er bijvoorbeeld sprake van partnerdoding, waarin de verdachte in een collusie was verwickeld met het slachtoffer, en het delict voortvloeide uit een langdurige sadomasochistische relatievorming, dan dient het risico op een reactieve depressie te worden overwogen.⁶⁶ Was verdachte ooit eerder depressief geweest met psychiatrische behandeling, dan is het risico op een suïcide des te groter. Een nauwkeurig behandelmodel en behandelverwachting dient dan te worden beschreven, met aandacht voor een eventueel suïciderisico, wanneer de verdachte uit zijn psychopathologische 'roes' (bijvoorbeeld derealisatie en depersonalisatie⁶⁷) van het moment zou zijn gekomen, dan wel in 'nuchtere' toestand het delictscenario tijdens de behandeling zou doorspreken en verwerken met de behandelaar.

6. Het toetsingscriterium daarbij is het recidivegevaar. Dit is van groot belang, aangezien het recidivegevaar leidend is in de overweging of de verdachte een maatregel nodig heeft. Het recidivegevaar hangt samen met de thematische doorwerking van de stoornis in het delict. Hoe overtuigender die doorwerking kan

⁶⁵ Zie verder V. Verbiest, *Over gehechtheid en gehechtheidstijl en pro justitiarapportage*. Interne publicatie Universiteit van Tilburg, 2005.

⁶⁶ Zie ook R.C. Brouwers & T.I. Oei, Agressie en depressie. Voorbeeld van een behandeling in de dr. S. van Mesdagkliniek, in: T.I. Oei & A.M. van Kalmthout, *Psychiatrie en Justitiabelen*, Deventer: Gouda Quint, 1997, p. 243-255.

⁶⁷ Woordelijk en muzikaal geïnterpreteerd in (...) *everybody's changing and I don't feel the same*, van Keane, Hopes and Fears 2004, Universal Island Records Ltd.

worden aangetoond, hoe ernstiger het recidivegevaar voor exact gelijkende of analoge situaties zoals die ten tijde van het delict bestonden.

Als een moeder haar pasgeboren kind in een psychotische waan doodt als gevolg van de enorme angst voor openbaarmaking, die voor haar zo levensgroot bestaat en waarvoor zij schande en gezichtsverlies vreest, dan is het recidivegevaar groot, maar ook de kans op suïcide.

7. en daarnaast dienen de rapporteurs het gevaar voor eventuele hospitalisering uit te spreken. Daarbij kan worden gedacht aan een eventuele verwachting van longstay-verwikkeling (met behulp van een *klinische* risicotaxatie inschatting). Van belang is het om in de risicotaxatie niet alleen biologische factoren mee te laten wegen, maar ook de sociale context, zoals de mate van verbondenheid aan de samenleving, het hebben van een sociaal emotioneel vangnet, met andere woorden het hebben van een huis, baan en maatschappelijk perspectief.

Toch is ook hier bescheidenheid op zijn plaats.⁶⁸

8. Ten slotte is het klinisch aan de orde dat de rapporteurs zich met feitelijke argumenten afvragen of een tbs-behandeling dan wel verdere voortzetting van zo'n behandeling (in geval van tbs zesjaarsverlenging), gegeven de situatie van de verdachte of tbs-gestelde ter zake, al of niet

- wenselijk,

- aangewezen,

- betwifelbaar

- of zelfs gecontraindiceerd is. Het is voor de rechter van groot belang te weten in welke mate een verdachte al of niet behandelbaar is en in welke setting aan die behandelbehoefte kan worden tegemoetgekomen.⁶⁹

Ik bespreek twee aspecten hiervan ter illustratie.

1. Denkbaar is dan dat de gedragsdeskundige rapporteurs, indien de verwachting is dat er door de rechter tot tbs-oplegging wordt besloten, het advies meegeven om voor de verdachte een maximale (in klinische zin betekent dit niet onbepaald lange, maar in de tijd beperkte periode) verplegingstijd te bepalen. Het zou volgens de huidige stand van zaken van de wetenschap waarin diagnose behandelcombinaties, kortweg DBC's, een toenemende rol gaan spelen, vanuit gedragskundig oogpunt bezien onverantwoord zijn

⁶⁸ Zoals Philipse onlangs betoogde in zijn proefschrift over een risicotaxatieproject: 'In het veld van delict-ricotaxatie daagt echter juist het inzicht dat de werkelijkheid complex en niet-lineair is: de toekomst is inherent onvoorspelbaar.' Vergelijk M. Philipse, *Predicting criminal recidivism*. Thesis Radboud University Nijmegen 2005, p. 146. 'High-risk individuals share elevated risk status, but risk ebbs and flows over time within each individual. To be maximally effective in the key task of reducing violence potential, clinicians "must go beyond evaluating baseline risk status, which focuses on interindividual variability in risk, to assessing risk state, which focuses on intraindividual variability in violence potential"'. Zie J. Skeem & E. Mulvey, Monitoring the violence potential of mentally disordered offenders being treated in the community. In: A. Buchanan (Ed.), *Care of the mentally disordered offender in the community*. New York: Oxford Press, 2002, p. 111-142. 'Thus, the key task in many risk assessment and management contexts is to evaluate risk factors and their variability over time, rather than assuming that point estimates will remain valid indefinitely'. Zie K.S. Douglas & J.L. Skeem, Violence risk assessment. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2005, 11, 3, p. 347-383, met name p. 348.

⁶⁹ Vergelijk T.I. Oei, De Terbeschikkingstelling. Van een bijzondere tot een gewone maatregel? *Justitiële Verkenningen*, jrg. 31, 1, 2005, p. 23-36. Belangrijk gegeven is dat voorwaarde voor oplegging én voor verlenging na zes jaar tbs of een veelvoud daarvan er altijd sprake moet zijn van een stoornis. Zie Verlenging TBS. *Sancties* 2005, 4, p. 229-232, (m. nt. Bakker).

om hierover geen uitspraken te doen.⁷⁰ De rechter zal zelf de beoordeling door de gedragsdeskundigen kunnen toetsen, bijvoorbeeld door van de gedragsdeskundigen in kwestie te verwachten, dat zij met cijfers komen over de behandel mogelijkheden en -duur terzake van de persoonlijkheidsproblematiek van de verdachte, gezien tegen het licht van bestaande richtlijnen, protocollen⁷¹ en DBC's. Het ligt voor de hand dat daarin naast medisch-psychiatrische en psychodynamische inzichten, ook overwegingen voor bijvoorbeeld specifieke cognitieve of psychoanalytische behandelingen een plaats zouden moeten krijgen, gezien hun gebleken effectiviteit.⁷² Het is thans nog niet mogelijk om de DBC's voor de forensische geneeskunde en - psychiatrie te preciseren, doch dit is slechts een kwestie van tijd, denk ik.⁷³

2. Het is anderzijds klinisch wenselijk, maar juridisch tot nu toe nog niet getoetst, dat de rechter verdachten van een ernstig delict die feitelijk onbehandelbaar en recidivegevaarlijk zijn, bijvoorbeeld door chronisch-psychiatrische en/of psychopathische defecten, al of niet gecompliceerd door stoornissen van organisch-cerebrale aard, meteen al op de eerste dag, dus niet na zes jaar tbs-behandeling, longstay plaatsing in het kader van een langdurige maatregel van de tbs kan opleggen.^{74 75} Dit lijkt mij echter zeer onwenselijk, daar men dan mensen meteen voor lange tijd of geheel afschrijft, hetgeen een slechte zaak zou zijn en niet past binnen het huidige rechtssysteem. Iets anders is, wanneer de gedragsdeskundige in zijn advies aan de rechter specificeert dat behandeling als psychoeducatie en rehabilitatie voor de chronisch-psychiatrische justitiabele snelle begin van de tbs-maatregel vergt. En hoewel de rechter dit niet kan bepalen, heeft een overweging ten overvloede in het vonnis wel het effect dat men daar oog voor heeft bij de tenuitvoerlegging/plaatsing in de tbs. Het gaat dan niet om het probleem van de acute medische behandelindicatie, zoals bij bepaalde psychotische - en ernstige persoonlijkheidsstoornissen, maar om de alerte afstemming op en adequaatheid van de noodzaak tot behandeling, ter beveiliging van de samenleving.⁷⁶ Het is niet ondenkbaar

⁷⁰ Onderscheiden dienen te blijven de sanctietoemeting aan de justitiabele vanwege beveiliging en de tenuitvoerlegging (voor Justitie) van de maatregel.

⁷¹ Het is van belang dat protocollen serieus worden genomen, niet als vaste leidraad, wel als kompas voor het behandelprogramma. Zie ook HR 2 maart 2001, LJN AB0377. Zo moet afwijking van een protocol kunnen worden beargumenteerd, maar betekent het volgen van een protocol niet automatisch dat een arts ook juist heeft gehandeld.

⁷² 'As a result of this narrower focus on patients who are not psychotic, psychoanalysis and psychoanalytically oriented psychotherapy may in the best of hands be more effective today than ever before.' In: Eric R. Kandel, *Psychiatry, psychoanalysis, and the new biology of mind*. Washington DC: APP, 2005, p. 96.

⁷³ Vergelijk ook, J.A. Swinkels, Richtlijnontwikkeling en DBC's in de forensische psychiatrie en gedragskunde. In: T.I. Oei & M.S. Groenhuijsen, *Capita selecta van de forensische psychiatrie - actualiteit en ontwikkeling anno 2006*. In druk 2006.

⁷⁴ Mondelinge suggestie G. Baay, 22-07-2005.

⁷⁵ De rechter legt niet op; dit is een speciale commissie van Justitie. Het gaat namelijk om de ten uitvoerlegging van de maatregel. Dit is niet aan de rechter. Zou men dat wel doen, dan zou men een executierechter krijgen (die zich bemoeit met de ten uitvoerlegging van sancties en maatregelen). De oplegging en tenuitvoerlegging zijn strikt gescheiden. Het zou dan als nieuwe maatregel moeten worden opgenomen in de wet.

⁷⁶ Tijdens het schrijven van deze bijdrage heeft de Minister van Justitie aangekondigd dat hij een verdere verscherping wil doorvoeren, in de zin dat de rechter in die onbehandelbare gevallen op advies van de therapeuten en artsen van de kliniek kan besluiten de voorgeschreven zes jaar niet af te wachten en de tbs-gestelde op een zogenoemde longstay-afdeling te plaatsen. Zie *Het Parool*, 23-08-2005.

dat tbs-klinieken zich verder bekwamen in de opvang van de grote groep chronisch-psichniatrische tbs-gestelden. Hierbij kan niet alleen gedacht kan worden aan categorale instituten, zoals Hoeve Boschoord (voor zwak begaafde [IQ < 80], psychiatisch gestoorde tbs-gestelden), maar ook aan RIBWachtige hostels en wooneenheden al of niet op het terrein van de tbs-kliniek. De beveiliging van de samenleving is er door gebaat. Als deze ontwikkelingen zich verder manifesteren, dan komt er praktisch wel een samenwerking/ integratie van VWS en Justitieactiviteiten, - maar dan onder het primaat van de beveiliging van de samenleving.

6.2 Het begrip longstay heeft vele kanten. Het wordt gebruikt:

- als synoniem voor onbehandelbaar,
- als onvoldoende resultaat van een zesjaars tbs-behandeling,
- als fase na twee keer drie jaar intensieve tbs-behandeling,
- als levenslang opsluiten zonder intensieve behandeling,
- als wachtkamer voor toekomstige wetenschappelijke behandelmogelijkheden,
- als fase waarin de behandelkliniek terzake minder geld van het rijk voor de tbs-gestelde ontvangt dan voorheen.

Juridisch en gedragskundig onderzoek naar dit begrip binnen het tbs-systeem is noodzakelijk en wordt door mr. G. Baay als onderzoeker aan de Universiteit van Tilburg ter hand genomen.

Dit alles laat onverlet dat de rechter uiteindelijk naar bevind van zaken toch een tbs met verpleging van overheidswege kan opleggen.⁷⁷

7. Epiloog

7.1 De justitiële forensisch psychiater is een superspecialist op het gebied van de gerechtelijke psychiatrie. Zijn hoofdtaak blijft de adequate voorlichting van het gerecht, hetzij als Pro Justitiarapporteur, hetzij als psychiater werkzaam bij een FPD, tbs-inrichting, of een andere justitiële instelling. Daarnaast draagt hij de zorg voor gedetineerden/justitiabelen. Hij dient verder goed geïnformeerd te zijn op het vakgebied van de (volwassenen en kinder- en jeugd⁷⁸)psychiatrie, de psychotherapie⁷⁹, het

⁷⁷ Interessant in dit verband is de verantwoordelijkheid die de rechter heeft om de betekenis van het begrip stoornis verder te toetsen aan sociale en antropologische normcriteria. Stoornis in de zin der wet is strafrechtelijk gezien anders dan die in bestuursrechtelijke zin. Essentieel hierin is de bepaling of er sprake is van aantasting van het vermogen tot overleg. Het ligt derhalve voor de hand aan te nemen, dat de DSM IV criteria of andere classificatiemethoden strafrechtelijk gezien weinig relevant zijn. Vergelijk A.W.M. Mooij, De vraag naar de toerekeningsvatbaarheid. *Ontmoetingen, voordrachtenreeks van het Lutje P.J.G.*, 2005, 11, p. 7- 20, in het bijzonder p. 12, 13 en 14.

⁷⁸ Kennis van zaken op het gebied van ADHD, Autistische Spectrum Stoornissen, waaronder Asperger Syndroom, PDD-NOS, en dergelijke is ook voor de volwassenen jfp van belang. Naar aanleiding van de na de dood van Pim Fortuyn in de media verschenen term 'Asperger', staan we even stil bij dit syndroom. In tegenstelling tot Aspergers beschrijving van het autistische psychopathologiesyndroom bij jeugdigen (dat thans in een neurologisch kader wordt beschouwd: right hemisphere deficit disorder, semantic-pragmatic processing disorder, nonverbal learning disability) in 1944, vindt men (zij het in verschillende combinaties) bij volwassenen een grote mate van (schijn)aanpassing, waarbij een specifieke en hoge begaafdheid gepaard kan gaan met sociale disfuncties (moeilijk tot diepe vriendschappen komen, oneigenlijke en tactloze bejegeningen). Hierbij vallen op het zich terugtrekken, bijvoorbeeld door de ogen af te wenden, als overheersend verschijnsel -, maar ook het gevoelsmatig regelmatig de plank mislaan in gesprekken (gebrek aan empathie, sensitiviteit en intuïtie, en normaal menselijk begrip), het voornamelijk doen van

strafrecht, en eventuele andere juridische gebiedsonderdelen (vreemdelingenrecht⁸⁰, civiel recht en bestuursrecht). De jfp is een wetenschappelijke veelvraat die klinisch onderlegd is, en daarnaast zijn bekwaamheden op het gebied van communicatie en presentatie richting samenleving voortdurend bijschaaft.⁸¹ Het is langzamerhand niet meer vol te houden om als jfp slechts in de beslotenheid van de onderzoekskamer de justitiabele te helpen.⁸² De jfp heeft een eigen verantwoordelijkheid naar de samenleving en naar de vakbroeders, aangezien eendracht helpt.

7.2 Door de snelle wisselingen in politieke opstelling/kleur en betrokkenheid van de samenleving jegens gedetineerden en justitiabelen, dient de jfp ook gelijke tred te houden met de informatievergaring ten behoeve van die samenleving. Hij dient dus bereid te zijn voor de media een lesje forensische gedragskunde te leveren, -indien gewenst. Daarnaast dient hij zich te ontwikkelen tot een communicator voor diezelfde samenleving, aangezien de vragen en onbekendheden van het vakgebied schier onbegrensd lijken. Dat justitie met de beoogde samenvoeging van de landelijke FPD en het PBC dezelfde kwaliteitsborging nastreeft, moge duidelijk zijn. Enerzijds rapportage over, en zorgvoorziening/ –communicatie richting de justitiabele alsook jegens de samenleving, anderzijds zijn ten slotte de keerzijden van dezelfde medaille. Maar hoewel keerzijden

mededelingen en stellen van algemene vragen die alleen een huis-/tuin- en keukengehalte hebben, het vertonen van stereotypische bewegingen van ledematen of delen van het lichaam op momenten van stress, of het herhalen van bepaalde klanken of uitspraken (auditieve gevoeligheid), die doorgaans alleen op feiten berusten. Daarnaast doen zich voor een geringe assertieve inzet, het berijden van stokpaardjes, zoals verzameldwang, of een ordeningsdwang. In het bijzonder worden intieme intermenselijke contacten zoals het delen van gevoelens en het herkennen van gevoelsnuances in gesprekken (veelal veroorzaakt door intuïtieve gebreken) vermeden of gemaskeerd door het (al of niet overmatig) gebruik van drank of het bezigen van activiteiten, zoals het luisteren naar muziek, - dan wel wordt een zekere radiostilte in acht genomen, zodat vragen/kritiek gericht aan de belanghebbende bijvoorbeeld geen adequate verweer of reactie ontmoeten. Door de geestelijke/intellectuele krachtsinspanning om het tekort aan emotionele intelligentie op te moeten vangen, klagen patiënten vaak over extreme vermoeidheid en uitputting, bijvoorbeeld na een periode van hard werken. Het bewust worden, het in-, mee-, door- en navoelen van veelvoudige vormen van lichamelijke en geestelijke geïnvolveerdheid (omschrijving van het begrip gevoel) vergt bij hen – in tegenstelling tot de gezonde mens - veel energie. Vergelijk H. Hastedt, *ibid.* p. 21 e.v. Zie verder H. Asperger, Die 'Autistischen Psychopathen' im Kindesalter. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 1944, 117, p. 76-136, en H.I. Kaplan & B.J. Sadock, *Pocket Handbook of Clinical Psychiatry*, Baltimore: Williams & Wilkins, 1996, p. 228 e.v. ; zie verder K. Hippler & C. Klicpera, Hans Asperger and his patients – a retrospective examination of the spectrum of autistic disorders. *Z Kinder Jugendpsychiatr Psychother.* 2005, 33, p. 35-47; M. Scharin & P. Hellstrom, Adult psychiatry does not recognize child neuropsychiatric disorders. A registry study shows discrepancy between expected and real number of cases. *Lakartidningen* 2004, 101, p. 3230-3231; R.J. Campbell, *Campbell's Psychiatric Dictionary*, 8th ed. Oxford: University Press, 2004, p. 55.

⁷⁹ Psychiaters hebben in hun opleiding minimaal 50 u verplichte leerpsychotherapie. Zij dienen dus zelf cliënt/patiënt te worden teneinde de kneepjes van het vak aan den lijve te kunnen ervaren.

⁸⁰ Dit betekent ook anderzijds, dat culturele eigenaardigheden van allochtonen en niet-medelanders dienen te worden herkend en geëerbiedigd. Vergelijk: '(...) training in cultural sensitivities forms an integral part of fellowship training in forensic psychiatry, as should training in recognizing how the cultural norms and values of the forensic psychiatrist can influence his or her professional judgments.' In: A. A. Akinkunmi, Just whose culture is it, anyway? *J Am Acad Psychiatry Law* 2005, 33, p. 157.

⁸¹ T.I. Oei, De forensische psychiatrie als dubbeldiscipline. *Proces*, 2001, 80, 1-2, p. 17-20.

⁸² Het niet thuis geven van de onderzoeker kan worden geïnterpreteerd als een vorm van negatie. 'Er zijn soms stiltes die beslist meer pijn doen dan een belediging. En er is een gebrek aan nieuwsgierigheid dat als twee druppels water lijkt op verwaarlozing.' Vergelijk Besson, *ibid.* p. 116.

van eenzelfde medaille, mogen zij niet met elkaar verwisseld worden en liggen zij niet zonder meer in elkaars verlengde.⁸³

Immers, de jfp is in de eerste plaats onderzoeker van de geestestoestand van de verdachte op basis van zijn professionele standaarden, maar hij is tegelijkertijd middelpunt van een krachtenveld waarin de belangen spelen van de verdachte, het slachtoffer, het rechtssysteem, de samenleving en de politiek.

*Opgedragen aan Prof. Mr. Th.A. de Roos bij diens openbare ambtsaanvaarding aan de Universiteit van Tilburg, 28-10-2005; op persoonlijke titel geschreven; dank aan sommige collega's van FPD/PBC

** Zenuwarts, Bijzonder Hoogleraar Forensische Psychiatrie Universiteit van Tilburg, opleider/supervisor Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse, verbonden aan het jeugdpsychiatrisch centrum RMPI te Barendrecht, bestuurslid Nederlandse Vereniging voor Psychotherapie

⁸³ En dat een rapporterende zorgverlener net zomin kan functioneren als een zorgverlenende rapporteur, zonder het gevaar te lopen 'doktertje van zichzelf te spelen', getuigt het dagboek van Salvador Dalí, *ibid.* p. 6, 'Het enige verschil tussen mij en een gek is dat ik niet gek ben'.